

A MAGYAR REGÉNY ELŐZMÉNYEI.

(Harmadik, bef. közelemény.)

V.

A román nemcsak műfajt jelző főnévnek tekinthető. Vehető úgy is, mint az *Abait* megelőző elbeszélő irodalmunk tulajdonságjelzője. Ilyen értelemben annak a szépprózai termelésnek összefoglaló megjelölése, amely nevében és szellemében a műfaj hozzánk érkezett nyugati áramlatának a másolata. Bár a magyar szellemnek édes-kevés köze van hozzá, mégsem zárható ki szellemi életünk területéről. A maga idejében jelentős tényező volt, s elvitathatatlan, hogy hivatást töltött be a magyar regény előkészítésében.

A román legkifejezőbb vonását úgy jelölhetjük meg, hogy nem *írták*, hanem *idegenből készítették*. Jellemének és magavisületének ezt az oldalát is azonban történeti szemmel s nem a mai fejlettség magaslatáról kell megítélni. A közönség mohó olvasóvágyát románnal kellett kielégíteni, nem lehetett tehát sokat töprengeni a témán, stíluson és kidolgozáson, hanem az átültetés könnyebb és kényelmesebb megoldását kellett választani. A szó szoros értelmében eszébe sem jutott a román készítőnek, hogy önálló találékonyságára bízta magát és eredeti alkotásában tegye próbára képességét. Ehhez magát bátoralannak, erejét fogyatékosnak érezte. Híjával volt a merészebb röpdülésre készítő tehetségnek, s kedvét szegte járatlansága is az új műfajban, amelyben még csak első szárnypróbálgatásait végezte. Így alant szálldogált s a fordítgatások útvesztőiben tévelygett. Különösnek tarthatnók, ha ez csak a mi irodalmunkra volna jellemző. Tudjuk azonban, hogy az eredetiséggel hadilábon álló német románirodalmat a XVIII. században épügy ellepte a fordítások özöne, mint a miénket, s a német románíró csak úgy könnyebb végét fogta a dolognak, mint a magyar, amikor minden aggályoskodás nélkül németesítette meg francia és angol forrásait. Csupán azt az egyetlen adatot említjük meg, hogy az 1774 és 1778 között Németországban megjelent 283 románnak épen a fele fordítás, de másik felének az eredetisége is igen gyanús, mert jól bevált módszernek bizonyult a fordítást elhallgatni s az idegen vonásokat német színek alá rejteni.¹ A dánok sem jártak el másképen.

¹ C. Heine: *Der Roman in Deutschland von 1774 bis 1778*. Halle, 1892.

Amikor velünk egyidőben a német román előtt ajtót tártak, épúgy dán ruhába öltöztették azt, mint ahogy mi magyar ruhát húztunk német gúnyája helyébe.¹

Általános, szinte törvényszerűen viselkedő jelenség tehát, hogy a regény mindenütt fordításokban ver először tanyát, idegenből szállított példányokkal hódít közönséget s másolatokban nyújt módot mesterségbeli titkainak elsajátítására. Életének ezt a hátterét s összefüggését látva, nem lephet meg és nem kelthet bennünk sem visszás érzést, hogy az *Abafit* megelőző román-anyagunk csaknem teljes egészében idegen eredetű. Románirodalmunk két egyenlőtlen csoportra választható szét: egyiknek az idegen származása kétségtelenül kimutatható, s ez a rész körülbelül 90%-os túlsúlyt jelent, a jelentéktlenebb másik — pár darabból álló — hányad az eredetiség látszatával kérkedik ugyan, a nélkül azonban, hogy annak bizonyosságáról meg lennénk győződve. Számadatokkal is szemléltethetjük a fordítás méreteit. A körülbelül 300 darabot kitevő román-készletből 210 német eredetű, negyedrésze pedig francia (26), angol (5), olasz, cseh, görög és latin (13) források közt oszlik meg. Ezeket a számokat még könnyen növelni lehetne, ha fáradságra egyáltalában érdemesnek tartanók az értékükkel és jelentőségükkel arányban nem álló források nehéz felkutatását.

Szépprózánkat tehát a magyar regény önálló életét megelőző évtizedekben kusza összevisszaságban hálózzák be az átadó és felvevő szellemi közösségre egyaránt jellemző idegen nyomok. Ezek kezdetben a francia regényirodalom területére vezetnek.² Itt egy sereg érdekes adat igazolja a francia-magyar szellemi kapcsolatok élénkségét a XVIII. század második felében. A franciás műveltség és divat háttérbeszorulásával gyérülni kezdenek a magyarul jelentkező francia románok is, s helyükre ekkor ugyanolyan mértékben tódult be a német román. Ennek nyomasztó bősége elől nem lehetett kitérni, amikor a szórakoztató olvasmányok után epedő közönséget a lehető legrövidebb úton kellett kielégíteni.³ A jövő méhében rejtőző magyar regényt tehát jó félszáz esztendeig részben a francia, de főképen a német román pótolja, amelynek nagy számmal fordított és átdolgozott példányaiból e néhány évtized szellemi

¹ L. Mazon: *Ein Jahrhundert geistiger u. literarischer Beziehungen zwischen Deutschland u. Skandinavien. 1750—1850.* Dortmund, 1926. I. k.

² Baranyai Zoltán, MNyelv 1927. 426—437. l.

³ Az egykorú német számbavétel is a magyaroknál csupa silány és ízléstelen német románoknak hitvány fordításait, vagy silány eredetieknek silány magyarosításait ismeri, amelyekről az a véleménye, hogy csak a könyvkereskedőknek és a papirosmalmoknak hajtának hasznót. Kivételnek tekintí Kazinczy klasszikus Marmontel fordítását s az eredetiek közül Gorove, Szekér Joakim és Dugonics románjait. *Annalen der Literatur*, 1804. 168. l. 1811., III. 87—88. l.

éghajlata, izlése, felfogása, gondolat- és érzelmi világa is pontosan szemügyre vehető.

A fordításról egyébként akkortájt másféle vélekedés járta, mint manapság. Ez abból is látszik, hogy találós módon sokféleképen fejezték ki. Voltak, kik őszintén és nyíltan megmondták a címlapon, hogy az olvasó gyönyörködtetésére szánt románjukat németből, franciából vagy valamelyik más nyelvből fordították. Ez azonban a ritkább eljárások közé tartozik. Ha csak lehetett, inkább körülírták, sejtették vagy épen eltitkolták.

Szívesebben írták, hogy «magyarázta», «honosította», «találós szaporítással általszerkesztette», «magyarosította», «magyarba foglalta», «magyarul kiadta», «közrebocsátotta», «öltöztette», «újabb életre hozta», «összeírta» stb., mint «fordította». A fordítás megvallását gyakran ilyen kitételekkel palástolták: «őszeszedettk és magyar nyelven kiadattak», «magyar nyelvre szabadon által tette», «az olvasónak multságára nyájasan összeszedegette», «iminnen-amonnan válogatva egybegyűjtötte és magyar nyelven kiadta» «nemzete kedvéért magyar nyelven világ elejibe kibocsátotta» stb. Ez a két megszokott kifejezésük: «kiadta» vagy «előadta» és a szerző neve mellé tett «által», mindíg úgy értelmezendő, hogy «fordította».

Egyesek azonban még ennyire sem voltak kényesek s nevük elé ezt a megtévesztő szót függesztették: «írta», holott ugyanakkor szószerint másnak a tulajdonát csenték el. Azután egy sereg olyan román kerül szemünk elé, amely kétségtelenül fordítás, címlapjuk azonban semmiféle olyan utalást nem tartalmaz, amelyből idegen eredetükre lehetne következtetni. Mintegy 65 olyan román számlálhatunk össze, amely szándékosan vagy szándékaltalanul, de elhallgatta, hogy idegenből készült szószerinti átültetés.

Abból a bánásmódból, ahogy a fordítók eredetijükkel eljárak, észrevehetjük, hogy ez az időszak az írói tulajdonjogot nem ismerte, legalább is a mai értelemben nem tisztelte. Nemcsak nálunk, hanem másutt is divat volt fordításokat a fordítás megnevezése nélkül eredetiként kiadni. Semmiféle lelkiismeretfurdalást nem okozott egyes szerzőknek, hogy a cím megváltoztatásával, a szereplők neveinek fölcserélésével s a cselekvény színhelyének átfestésével az irodalmat és az olvasókat megtéveszzék.¹ Jobb nevű írók épúgy elkövettek

¹ «... es sei jetzt Mode, Uebersetzungen herauszugeben, ohne zu sagen, dass sie es sind. In der That, eine sehr tadeln-würdige Mode!... Bey einem poetischen Werke von solchem Umfange, wie die Romane, ist es vom Plagiat wenig unterschieden, wenn man es verschweiget, von dem nicht allein Erfindung des Plans und der Charaktere, sondern auch die Einkleidung herrührt... Entstehen dadurch leicht Irrungen in den literarischen Anzeigen, indem es unmöglich von den Rec. gefordert werden kann, dass sie bey jedem mittelmässigen Romane, wenn der Titel verändert worden, sich der Original erinnern. sollen.» Így ír az Allg. Lit. Zeitung az 1795. IV. évf. 248. lapján.

ilyen visszaéléseket, mint a névtelenek.¹ Köztudomású, hogy Gyarmathy Sámuel, a kiváló nyelvész, egyik magyar kortársának kapva kapott románját csekély nyelvi változtatásokkal saját neve alatt, saját munkájaként nyomatta ki. Maga rendjén való dolognak találta, s nyoma sincs annak, hogy eljárásán az egykorúak megütköztek vagy felháborodtak volna. Csak a legfeltűnőbbekre szorítkozva, megemlíthetjük még Versegly Ferencet, ki Lafontaine egyik románjának egész meséjét pontosan lemásolta, legtöbb helyen szó szerint lefordította, az Angliában történő cselekvényt Magyarországra helyezte, az idegen vonásokat magyar színűekre mázolta, s ezzel nemcsak kortársait vezette félre, hanem az utókort is,² amely a *Gróf Kacsaifalvi Liszlót* (1808) a jelen század elejéig regényirodalomunk számottevőbb eredeti darabjai közé sorolta. Az ugyan-csak neki tulajdonított *Vak Béla* (1812) és *Almarék erdélyi herceg* (1813) «történetírásból vontt romános rajzolat» szintén egy szóval sem árulja el, hogy hasonló című német románoknak pusztá fordításai. De ki tehetne neki ezért szemrehányást, mikor ezt a módszert Dugonics olyan tökéletességre fejlesztette, hogy kortársainak sok gyönyörű élményt nyújtott s magának irodalomtörténeti érdemeket is szerzett. Megemlíthetjük még Czövek István losonci professzort, Trattner János Tamás fizetett románkészítőjét,³ ki az utolsó sorig szó szerint lefordította Zschokke *Stephan Bathori Köniq von Polen* című regényes élettörténetét, s ezt nemcsak elhallgatta, hanem még affélékkel követelt magának elismerést, hogy hiteles kútfőkből merítette, a hazai és külföldi történetírókkal egybevetette s a két magyar haza fiainak és leányainak javokra előadta és megírta (1817). Folnesics János Lajos bécsi mérnök-kari tanár *Alvina* című románja (1807) Estcsillagfy s ehhez hasonló erőltetett nevekkal vi-segrádi magyar környezetben játszódik le, s csak szemesebb körültekintéssel lehetett megállapítani, hogy az akkori magyar társadalmi viszonyokba egyáltalában bele nem illő román nem egyéb, mint Schilling Gusztáv drezdai szász író *Beichtvaterének* magyarra idomítása.⁴ A cenzúra miatt nálunk lehetetlen volt olyan románt

¹ Takáts Éva írja a következőket: «... több ízben megesk, hogy a fordítást úgy adják elő, mint originálist, amelyre példákat, ha parancsoiják, abból az esztendőből is mutathatok, amelyben bennünket igaz-ág alanul páváskodással vádolnak (82 t), sőt olyan példát is tudok, hogy Mármentelnek azon remek munkáját, melyet a Mármentel lelkével bíró Báróczy az alatt a név alatt fordított: *A próbára vetett barátság*, későbbben egy valaki, benne a nevet megváltoztatván, a karaktereket elrontva, nemünk gyönyörködtetésére önön neve alatt adá ki.» Vö. *Takáts Éva munkái*. Budán, 1 2. l. 72 73. l.

² György Lajos, It. 1912. 53—60. l.

³ Vitkovics Mihály *Prozai művei*. N. K. VIII. 24. l.

⁴ György Lajos, MNyelv 1930. 254—357. l.

kinyomtatni, amelyben a szerelmi bonyodalmak szövője épen egy gyóntató atya. A magyar román-szerkesztő ezen úgy segített, hogy kálvinista predikátorral cserélte föl a katolikus papot, nem törődve, hogy ezzel teljesen el is laposította eredetijének érdekességét. Nem kevésbé jellemző az a jóízű román, amely *Miklós sógor* címen jelent meg 1802-ben s «budai történet»-nek nevezte magát. Bárki csinálta, pompásan értett mesterségéhez. Olyan ügyesen kisujtásozta, hogy észünkbe sem jut kételkedni eredetiségében. Nem csoda, hogy még Kazinczy is elolvasásra érdemésítette. Csak akkor lepődünk meg igazán s veszítjük el végképen bizalmunkat az önállóság köpenyében kérkedő minden románban, amikor Müller Gottwerth János német író *Novantiken* című gyűjteményének egyik darabjában francia nevekkkel és Párizsban történő cselekvénnyel ráismerünk a «budai történet» hű mására.

Különben az efféle eljárásra maga Kazinczy adott csábító példát, amikor egy jelentéktelen német románból megszerkesztette *Bácsmegyeyjét*, a cselekvényt hazánk vidékeire helyezte és személyeit magyar hangzású nevekre keresztelte. Úgy látta, hogy munkáját épen ez kedveltette meg, mert így az olvasó melegebben érezte magát megilletve és sokkal szívesebben vette a Bácsmegyey és Surányi Manci neveket, mint az Adolfot, Theodort, Leonhardot s Wilhelminet.¹ Amikor észrevették, hogy az olvasók hálásan és szívesen fogadják az ilyen átöltöztetett románokat, s ezek könnyebben befurakodnak a közönség tetszésébe, mint a változatlan átültetések, szelvény-hosszában lábra kapott a tapasztalatlan lelkeket egy-kettőre könnyen megvesztegető «magyarítás». Igazán nem került nagy fáradságba, sem pedig különösebb szellemi megterhelésbe a külsőségek honias átrendezése, s készen volt az «eredeti magyar román», amelyet a kritika tapssal, a nyájas olvasóközönség pedig elérzékenykedéssel fogadott. A román gyermekkorát élte s gyermekes eszközökkel dolgozott. Legyünk azonban tárgyilagosak s ne kicsinyeljük le ezt az irodalmi divatot: a román hosszú ideig tartó megmagyározási folyamatának első figyelemreméltó mozzanatát szemlélhetjük benne.

Mivel minden titkóldzás és rejtegetés ellenére is annyira szembetűnő volt a termelés egyoldalúsága, hogy ötven román közül kivételesen alig egy-kettő mutatkozott eredetinek. már a kortársak keresztülláttak a jámbor hamisításokon s rájöttek, hogy a román csupa fordított példányokban ostromolja a közönség könnyen meghódítható érdeklődését. Természetesen sok kifogás hangzott el a fordítások megszűnni nem akaró sokasága ellen. A műveltebbek, az igényesebbek eredetiséget

¹ *Pályám emlékezete*, 41. l. és *Bácsmegyey* bev.

követeltek — erre különben egy külföldi folyóirat is buzditotta a magyar nyelvű románt.¹

Effélékét hangoztattak: «idegen, eszméretlen, járatlan világot talál az olvasó lefordított könyveinkben» s ennek véget kell vetni, mert «eredeti munkák gyarapítják a tudományokat, csinosítják a nemzetet és emelik fel a nagy nemzetek sorába».² Elérkezett már annak ideje, hogy a magyarság «az idegen munkák izetlen fordításai által ne hagyja már magát vezetékén hordoztatni, mint a jártlan tanuló gyermek».³ Józan és okos vélemények figyelmeztették az íróvilágot, hogy «ha mindenkor csak a külföld munkáin bámulunk, egyedül azokat fordítjuk, soha se tehetünk magunk nagyot»,⁴ s «aki mindig fordít és csak fordít, a szerint jár, mint aki mindig mankón jár — elveszti saját erejét».⁵ Közben fel-felsóhajtottak, vajha mutatkoznának a «magyar Parnassuson olyan férfiak, akik halhatatlan eredeti munkáik által a fordításokra homályt borítanának»,⁶ mert már agyonnyomnak a fordítások, s ezek «a regényi némben többnyire olyan választásuak, melyek reánk kevés hasznot, de annál több kárt hoznak».⁷ A kritika szintén nem kíméleteskedett sem ócsárlásban, sem gúnyolódásban. «Én német románfordító vagyok — mondja Nádházy Döbrentei dialógusában.⁸ — Meggyőzőhetetlen vágyásom volt — ellenségeim fúriának neveztek! — mindjárt lefordítani mindent, ami a Lajtán túlról jött. És valójában örömem vala sok románt, sok játékszíni felségés egybefoldozásokat lefordítanom. S ó, midőn meghallám, hogy azokon szabó- s vargaleánykák, szobaseprő leányasszonyok s édes pillantatú falusi újmódi menyecskek sírtak, ah mint csepegett rám a balzsam!»

Ez a torzítás annak az irodalmi közhangulatnak a kifejezője, amely harcosan szembé szállt a fordítások áradatával. Csakhogy az elméleti belátásoknak egyelőre nem mutatkozott jelentősebb gyakorlati következménye. Eredeti tehetségek hiányában jószándékú tolmácsolók kezében volt az elvégzésre váró darabos munka. Ezek magukat ugyan nem tartották sokra, de jól tudták, hogy fogyatékos erejükből mi teltetik ki. Számukra a fordítás volt az egyelőli lehetőség, hogy az irodalmon keresztül a nemzetiségnek hasznot hajtsanak. Az eredetiséget elérhetetlennek látták, eredeti és fordított munka között értékbeli különbséget nem ismertek, s erről annyira meg voltak győződve, hogy bátran szembeszálltak azoknak a felfogásával, akik irodalmunk önállósága és gazdagodása érdekében azt követelték az íróktól, hogy szünjenek

¹ Neue Ann. der Lit. 1807. II. 181. l.

² Kármán József, *Uránia*, 1794. III. 305. l.

³ Hazai Tud. 1806. 351. l.

⁴ Döbrentei, *Élet és Literatura*, 1826. 256. l.

⁵ Kazinczy: *Pályám emlékezete*, 158. l.

⁶ Kis János: *Sebbe való könyv*, 1797.

⁷ Széplaki Erneszt (Bajza József): *Pillangó*, 1836. bev.

⁸ Erdélyi Múzeum, 1817. 81. s. k. l.

meg folyton csak fordíthatni.¹ Amikor Szontágh Gusztáv azt a kijelentést tette, hogy a «másolás, utánozás soha nem teremt nemzeti literaturát»,² Guzmics Izidor megütközve kiáltott föl: «Elirtódtam hallatlan s tudatlan mondásán... Ugyan hát mutatna egy, csak egyetlen egy nemzeti, de csinos, mivelts litteraturát, mely másolás, utánozás nélkül kapott fel tudunkra a klasszikai tetőre?»³ Kazinczynak az a vélekedése, hogy fonák igyekezet mesterművek teremtésén gondolkodni addig, «míg a nyelv el nincs készülve»,⁴ elfogadott irányelve volt az irodalmi törekvéseknek s nagy bátorságot adott a román-készítőknek. A fordítók tábora azt válaszolta az eredetiség követelőknek, hogy «az originalitásra intők intsenek jó példájokkal»,⁵ és számtalanszor megismételték álláspontjukat, hogy «jobb jó munkát fordítani, mint rossz eredetit írni»,⁶ még versbe is foglalták s nem egyszer a románok mottójául írták:

A kevés jó a rossz soknál többet csinál.
Jobb a jó külföldi a rossz hazainál.
Egy jól festett kép szebb, mint oly originál,
Amelyen nincs egyéb émelgyős módinál.

Gyakran idézték a következő együgyű okoskodást is, feleletül a fordításokat korholó szemrehányásokra:

Nem kell nékem e könyv, Zoilus azt mondja.
Mert máséból szedték, csak más könyvek rongyja.
Lám a pók csinálmány marából származik,
A kis méh másunnán szedetből dolgozik,
Mégis a munkáját, Zoile, szeret-d,
Amazét kisépred, s a szemétre veted.

Gondolják meg, akik az eredetiség mellett kardoskodnak, hogy a «jó mesejátékok s románok írása nem oly könnyű dolog, mint magoknak sokan elképzelik. Ehhez megkívánatik, hogy a költő a világot jó formán esmérje s a fehérnépnek finomabb társaságában forgott ember légyen». Ezért «eleinten talán sokkal jobb volna válogatott idegen mesejátékokat s románokat fordítani, mint sem magunktól rosszul szerzetteket kibocsátani». S «ha a németek francia, a franciák pedig angliai könyvekből fordításokat minden orcapírulás nélkül megtehetik, annyival inkább mi abban minden kisebbségünk kívül nyomdokjok követői lehetünk.»⁸ Nem kell lenézni ezt a könnyűnek látszó műveletet, mert bizony különösen nehéz feladat «az előbeszélő stílus... írásmódjában való fordítás», még a gyakorlottabb író sem

¹ Tud. Gyűjt. 1831. IV. 73. l.

² Muzarion, IV. 95. l.

³ Kazinczy lev. XXI. 43. l.

⁴ Kazinczy: *Pályám emlékezete*, 329. l.

⁵ Kazinczy lev. XXI. 33. l.

⁶ Kis János i. h.

⁷ Sándor István: *Sokféle*. Negyedik darab. 1796. 130. l.

⁸ Radvánszky János írja Bessenyei Sándornak. V. ö. IK. 1906. 78—79. l.

biztos, nem követ-e el tetemesebb hibákat a stílus regulái ellen.¹ A magyart avval vádolni, hogy eredetét nem ír, valójában méltatlanság, hiszen a nemzet még azt is, hogy a maga nyelvén írhasson, nem nemzetiségének, hanem a kegyelemnek köszönheti. Ha az északi éghajlat nem engedi, hogy földünk nemes gyümölcsöket teremjen, az is áldozat, ha az ember hazájába idegen földről hozza a mívelés gyümölcsét.² A tisztelt szóművészuurak annyira el vannak foglalva az új szavak és nyelvbéli rendszabások feltalálásában, hogy becses idejüket kised fordításbéli fáradozásokkal nem vesztegethetik, pedig tisztára abderai cselekedet a finom szókácsok kritikájától való aggodalom miatt megvetni a házi főttet s éhezni, míg a finom ragout elkészül.³

Hiába is elégedetlenkednek a fordítások miatt — hangzott fel minduntalan. Azok, jól megválogatva, legalább sikerült műveket közvetítenek, míg az eredetiekben alig van köszönet, mert kevés vagy épen semmi izlés sem mutatkozik bennük.⁴ Úgynevezett ereleti románjaink oly józanok, oly minden poézis nélküliek, bonyolódásukban oly szegények s dagályuk mellett oly aszottak, hogy egy *Sajdár és Rurik*, egy *Nagy Kanut*, egy *Pokolkői Vendel* s több efféle bűnös fordítás hozzájuk mérve valóságos mágusi erővel bír. Bizony, bizony — állapította meg az egykorú kritika⁵ — írónk nem igen szenvednek a poesis hyperstheniájában. Sajnálva lehet mondanunk, hogy hazai literatúránk még e részben parlagon hever.⁶

Ilyen körülmények között könnyű volt a fordítóknak fölülkerekedniük és elhatalmasodniuk. Azonkívül, hogy a gyönyörköltető olvasást akarták a két hazában fölgerjeszteni,⁷ többféle más cél is hevitette lelkesedésüket: a nemzeti-ség ügye, az izlés nemesítése, a nyelv pallérozása. Sokszor az a benyomásunk, mint ha maga a román egészen mellékes lenne a főcél mellett, amely meg akarta mutatni, hogy «mely alkalmatos légyen ez a nyelv a legmélyebb s leghathatósabb gondolatoknak is rövideden és értelmesen való kifejezésére.»⁸ A legnemesebb hazafias tett volt írni, akárhogy is, de magyarul írni, magyar könyvet kiadni s a literatura szolgálatával a nemzeti műveltséget előmozdítani. Folyton visszatérő indítékuk és mentegetődzésük így hangzott: «Most világ eleibe bocsátom, hogy nemzeti literatúránk ezzel is valamit nevelkedjék és olvasni szerető közönségünknek egy hasznosan gyönyörködtető könyvvel több legyen a kezében. A fordítónak a nemzeti literatura gyarapítása lévén egyedül való célja, ha

¹ Kis János írja. *Kazinczy lev.* III. 113. l.

² Farkas Sándor: *Antenor utazása*, 18^o1. Előbeszéd.

³ Erdélyi Károly: *Wielund Abderitái*, 1831. Előbeszéd.

⁴ Élet és Literatura, 1826. 256. l.

⁵ Szalay László, *Tud. Gyűjt.* 18^o6. VII. 116. l.

⁶ *Tud. Gyűjt.* 1824. IV. 77. l.

⁷ *Nyári rozsák*, 1823. Előbeszéd.

⁸ Pézeli József: *Young éjtszakái*. Előbeszéd.

arra valamit ezen igyekezete által tehetett, legfőbb öröme». ¹ Ez annyira áthatotta a nemzet vezető osztályát, hogy tollat fogtak azok is, kik nem a literatura szolgálatára termettek. Ők természetesen csak magukhoz mért feladatok megoldására voltak képesek: egy-egy német vagy francia könyvnek, mégpedig a divatba jött román egy-egy véletlenül kezükbe került példányának igénytelen átültetésére. A románok sok jellemző adatot rejtegető előbeszédei és az itt-ott elejtett nyilatkozatok kétségtelenné teszik, hogy ez a kor a nyelvmívelésen kívül csak azt kívánta meg a maga mulattató olvasmányaitól, hogy a jó erkölcsöt ápolják és a lelket nemesítsék. Voltaképen közömbös volt előtte hogy ezt fordításban kapja-e vagy eredetiben. Még messzi van a román attól, hogy öncél legyen; még sem az írók műhelyében, sem az olvasók lelkében nem merült föl az a gondolat, hogy nem lehet eszköz, mikor feladata az, hogy az életnek a maga ezernyi bonyolultságából szőtt művészi képét adja a valóságnak minél elevebb ábrázolásával. Az olvasóközönség izlése még nem ment át olyan iskolán, hogy ilyen követelményekkel léphetett volna föl. A kritika a jóakaratot, a jámbor kísérletet is megkoszorúzta. Íróink pedig még nem voltak, csak lelkes hazafiaink — számukra a román is oly térnek kínálkozott, ahol a nemzeti művelődés érdekében hasznosan lehetett tevékenykedni.

A fordítást is a maguk felfogása szerint egészen sajátosan értelmezték. Nagyon távol álltak Kazinczytól, aki azt kívánta, «hogy a munka úgy hozattassék által, hogy aki a nagy originált ismeri, sőt szereti, annak rejtettebb szépségeit feltalálja a fordításban . . . s a fordítás fortélyai által nyelvünket gazdagítsa». ² Beérték azzal, hogy az előttük álló idegen szöveget a maguk módján kihimezték, vagy csak gondolatait és érzéseit tették át. ³ Általában úgy vélekedtek, hogy a fordító nem köteles mindent híven visszaadni, hanem «az aljasát elhagyhatja, ha tud, maga is tehet bele holmi szépet: rajta jobbíthat, szépíthat», ⁴ s «a jobban lehető megérzés végett benne változtatásokat» eszközölhet. ⁵ Így jártak el a «magyarosítók», a «honosítók», az «általszerkesztők». Másik végletük az volt, hogy szószerint fordítottak, néha sok félre-

¹ *A vékföldi pap*, 1831. III. és V. l.

² *Kazinczy lev.* XVI : 83. l. — ³ U. o. XXI. 512. l.

⁴ Farkas Ferenc: *Kotzebue színdarabjai*, 1803. 21. l. «Magam is szőttem belé egy-egy ketős csippenkét, az indulatokat izlésem szerint festettem le, holmit meg is változtattam; szóval ez a munka egészen sem az enyém, sem az íróé.» (22. 2. l.)

⁵ *Százjas Péter*, 1817. bev. «Sok helyeken jókora darabokat belőle által ugrottam, a szembeütőbbeket keregsélvén ki. Ezt pedig azon célból cselekedtem, hogy máskorra is maradjon valami, s idővel osztán, ha ez a darabocska kedvelőre talál, a kihagyottakat is aztán lehet egy hasonló csomócskába kötvé rejtetni.»

értéssel, értelmetlenséggel,¹ legtöbbször a nyelvújítás otromba helytelenségeinek szíves alkalmazásával. Bár a nyelvművelést tekintették legfőbb céljuknak, épen nyelvük halmozott össze sok zagyvaságot. A románok stílusa és nyelve kifejezően magán viseli a vajudó idők minden küzdelmes zordságát. Nem lehet őket irodalmi mértékkel s különösen nem lehet mai szemmel mérni. Az írók maguk is érezték «vékony tehetségüket» s ezért már előre figyelmeztették az olvasót, hogy munkájukban «sem Cicerót az ékesen szólásra, sem Kátót a bölcs mondásra, sem Homerost, Virgiliust vagy Ovidiust költeményes találmányira, sem pedig Bárótzai Sándor urat pallérozott magyarságára nézve nem kereshet s nem is találhat».² Könnyen megállapíthatjuk, hogy számba sem vehető kezdetlegességek, elismerésünket még sem vonhatjuk meg a lelkes románkészítőktől, kik művészi célokra nem törtek, magukról sokat nem képzeltek, «nagy csizmát öltetni nem akartak»,³ de románjaikkal mindent megtettek «nyelvünk akár miként lehető szépitésére és pallérozására».⁴ «Igyekeztem azon — ez a folyton ismétlődő mentegetődzésük — hogy ezen elmés és hasznos időtöltésre igen alkalmas munkát illendőképen a mi szül-tett nyelvünkhöz alkalmaztassam és jól fordíthassam. Ha kedvet találtam, nagy nyereségem lészen az, ha azzal tenéked (hazám) használhattam».⁵

Művelői között nem is találunk hírneves nagy írókat. Mindössze Bárótzai, Kazinczy, Dugonics, Verseghy, Fáy András és Gaal József nevét emlegeti az irodalomtörténet. Rajtuk kívül még csak néhányat tart számon a harmadrangúak sorában.⁶ Bő számitással alig rúg tizenötre az ismert nevű szerzők száma. Közülök legnagyobb buzgalmat kétségkívül Kazinczy fejtett ki: neve tizenegyszer szerepel a román bibliográfiájában. Utána mindjárt Csery Péter helytartósági hites jegyző következik 10 románnal, azután Dugonics András, Kónyi János és Kis János 6 szerzeménnyel, majd Bárótzai Sándor, Verseghy Ferenc, Szombathelyi Holosovszki Imre, Dobai György, Czövek István és Deáki Fülöp Sámuel jön 5—5 darabban. Még Abrudbányai Szabó Sámuel és Szathmári Király Józsefet

¹ Elég gyakoriak az efféle mondatok: «Ifjúságába az öreg bárót nagyon szerette és látatott előre a maga leányát, a szép Henriettát, egy mind testére, mind elméjére nézve szeretetreméltó leányzót az öccsének. Fridriknek feleségül magában elszántnak lenni.» Vö. *Hazenau Fridrik*, 1807. 7. l.

² *Olly feleség milyhen ritka találtatik*, 1794. bev.

³ Mandi Sámuel: *Szívet sebheto római mesék*, 1786. Előbeszéd.

⁴ Magyar Múzeum, 1788/ 9 III. Tol-I.

⁵ *A régi indusok bölcselkedések*, 1781. bev.

⁶ Kónyi János, Percsényi Nagy László, Mészáros Ignác, Kis János, Aranka György, Harsányi Sámuel, Barczafalvi Szabó Dávid, Pétzeli József, Pálóczy Horváth Ádám.

említhetjük meg 4—4 kiadványukkal. Ok voltak a legtermékenyebbek, s köztük vannak azok is, kik a legtöbb hozzáértséssel és hivatottsággal dolgoztak.

Ezek azonban korántsem merítik ki a románszerzők névsorát. A pontos számbavétel ezenkívül még 125 szerző nevét derítheti fel, s ha a névtelenül megjelent románokat is figyelembe vesszük, idestova 150-re becsülhetjük a román körül szorgoskodó írók csoportját. Nem érdektelen, hogy tizennégyről pusztá nevükön kívül semmi egyebet nem tudunk.¹ Azután tömegesen — százon fölül — találunk olyan neveket, amelyeknek viselői az irodalomban szintén teljesen ismeretlenek. Ezek is, amazok is nem írói becsvágyból, hanem pusztán hazafias buzgalomból kerültek nyomtatott könyvek címlapjára. Invita Minerva lettek szerzőkké, s azt tartották: ut desint vires, tamen est laudanda voluntas.² A jó szándékkal pedig kell elégedni — így gondolkodtak a korabeliek³ — mert az Úristen is megelégszik vele. Világosan látszik tehát az adatokból, hogy nem a hivatásos írók halmozták fel a románirodalomnak könyvtárt kitevő gyűjteményét, hanem lelkes vállalkozók, a magyar művelődésért áldozatkész műkedvelők taposták járhatóvá az utat, amelyen a magyar regény fejlődéssel elindult. A vezető társadalom műveltebb elemeinek ezt a bekapcsolódását az irodalomba egyetlen más műfajnál sem vehetjük ennyire észre. Úgy tűnik föl, mintha minden művelt magyar ember hazafias kötelességének érezte volna legalább egy könyvvel hozzájárulni az irodalom épületéhez, melynek kidíszítése és ragyogása a lelkekben égő forró vágya volt a nemzetiségi eszme diadaláért küzdő kornak. Az irodalom vezérei és irányadói is jórészt fordításokkal bibelődtek, hogy formát, ízlést és nyelvet teremtsenek, nem vehető tehát zokon, ha azok, kik irodalmi babérokra nem vágytak s csak használni akartak, szintén ezen a csapáson haladtak.

Megható és fízsteletet ébresztő látni, hogy tekintélyes táblabírák,⁴ nagyhatalmú földesurak,⁵ főispánok⁶ és super-

¹ Agárdi György, Dobay György, Erdélyi Károly, Földi Ferenc, Kép Gejza László, Koszta József, Kissolyosi Simó Károly, Medgyasszay József, Nerodoli János, Rózsa István, Szikra Miklós, Tormássy János, Váczy Sándor, Wesselényi Farkas.

² *Kazinczy Lev.* XI. 183. l.

³ U. o. II. 183. l.

⁴ Farkas Sándor, Fejér Antal, Hatvany Pál, Kovásznai Kovács István, Mihalkovics József, Pálffy Sámuel, Barczafalvi Szabó Dávid, Szentiványi László, Szirmay Antal.

⁵ Ilósvay Sámuel, Mándi Sámuel, Mészáros Mátyás, Báji Patay Sámuel, Sebestyén László, Szlavinczi Sándor István, Szathmári Király József, Szilcz István.

⁶ Gróf Haller László.

intendensek,¹ ideális lelkületű papok² és tanárok,³ a maguk egyéni szűk körén túllátó ügyvédek⁴ és orvosdoktorok,⁵ magasrangú katonák⁶ és tisztviselők,⁷ s a legkülönfélébb foglalkozású egyének⁸ nem hírnévért vagy dicsőségért, ami elérhetetlen is volt számukra, hanem a nyelv szeretetéből és a művelődés előmozdításáért milyen nemes hevülettel vetették rá magukat a románkészítés mesterségére. Írtak, fordítottak, közben a nyelvi kifejezések nehézségein verejtékeztek — hiszen ez még a legjobbaknak sem ment könnyen — szellemi, sőt sokszor anyagi erőfeszítéseket tettek a literatúráért, amelyet a haza magasztaltatásának főbb forrásaként tekintettek.⁹

«Magyar vagyok s hazámat szerfölött szeretem»¹⁰ — ezzel okolja meg Dugonics, hogy *Etelkát* világra hozta. «Magyarul érzek s érzésemet földemmel megosztanom legboldogabb» — jelenti ki az egyik¹¹ — s így nyilatkozik a másik: «Ne évődjél az én fogyatkozásimon, inkább ha jó hazafi vagy, gazdagítsad tökéletesebb munkákkal édes hazánkat-anyánkat».¹² «Ha míg csak egy csepp magyar vér buzog eridben — így lelkesedik a román-szerző¹³ — izzadjál nyelvednek előmozdításán, mert szüntelen erre intenek

¹ F. Ori Fülep Gábor.

² Kat.: Gerő György, Guzmics Izidor, Herczer Jób, Illei János, Felfalusi Kovács Antal, Lethenyi János, Pucz Antal, Szekér Joachim, Szentmiklósi Timótheus, Taxonyi János. Ref.: Almási Balogh Sámuel, Barkassay Ádám, Tejfalusi Csóka József, Derzsi János, Dobossy Mihály, Gál Andras, Hermányi Dienes József, Kovács Sámuel, Szigeti Sámuel, Szűts István, Tordai Sámuel, Zalányi Péter. Ág. ev.: Veres Márton, Zizán János.

³ Benkő Ferenc, Csorja Ferenc, Czövek István, Földmész János Lajos, Gelei József, Homonnay Imre, Abrudbányai Szabó Sámuel, Szilágyi Márton.

⁴ Nagyváradi Ajtay Sámuel, Balogh József, Bozóky István, Czárán Emánuel, Fábíán Gábor, Farkas Ferenc, Gerőfy József, Harsányi Pál, Kupai Nagy Rácz György, Mészáros Károly, Molnár András, Náray Antal, Thaisz András.

⁵ Fazekas Sámuel, Gyarmathy Sámuel, Ráth Pál, Szabó Dávid, Zoltán József.

⁶ Ifj. Cserey Farkas őrnagy, Br. Lakos János cs. kir. tábornok, Staut József cs. kir. felhadnagy, Br. Vargyasi Dániel István cs. főtiszt.

⁷ Aszalay József kir. helytar-ósági titkár, Bachich József táblai iktató, Egyházas-rádóci Boda József főbíró, Böllöni Sámuel udv. kance-láriai ágens, id. Cserey Farkas referendárius, Csery Péter kir. helytartó-sági hites jevyzó, Csontos István megyei hivatalnok, Deáki Filep Sámuel városi fogalmazó, Halászi József néptanító, Harsányi Sámuel kir. táblai ülnök br. Josntzi Sándor főbíró, Nagy Sámuel nótarius, Szekrenyessy Endre városi tanácsos, Ivánkai Vitéz Imre kir. iskolalátogató.

⁸ Benke József szüveg-igazgató, Farkas András népköltő, Farkas József papnövendék, Holosovszki Imre kir. sóltiszt, Kovács Ferenc indzs-ellér, Jászai Láng Ádám színész, Láng István gazdatiszt, Németh József topographiai corrector, Sábel Boldizsár kereskedő, Szacs vay Sándor és Ungi Pál hírlapíró.

⁹ Lakos János írja. *Kazinczy lev.* XIV. 429. l.

¹⁰ Dugonics: *Etelka*, 1788. Ajánlás.

¹¹ Lakos János i. h.

¹² Boda József: *Austriana*, 1808. II. 1.

¹³ *Gróf Pontisz*, 1788. bev.

téged minden igaz magyarok». «Zsenge ez, munkáimnak elsője — olvassuk másutt¹ — e zsenget kedves magyar nemzetemnek áldozom fel, melynek utol-ó csepp vérem kifolyásáig ámbár kis, de hív polgára óhajtok lenni. Jószívű magános olvasó, szándékodat tekintsed; dobd félre egy kevésbé rostádat, tapintsd meg magyar melledben verő csendes szívedet s úgy ítélj».

Mindnyájan így éreztek, így gondolkoztak, gyarló románjaik ilyen lelki rúgókból születtek. A szellem és az anyag, amit szállítottak, idegen, de magyar érzésviláguk melegsége, munkájuk legfőbb indítéka, ma is elevenen árad felénk szegényes külsejű, kopott románjaik lapjairól.

GYÖRGY LAJOS.

¹ Szathmári Király József: *Az én utazásom vagyis Vaséki Méta.* 1831. bev.